

DAVLAT XARIDI SHARTNOMALARIDA RAQOBATNI CHEKLOVCHI BITIMLARNING FUQAROLIK-HUQUQIY OQIBATLARI

Samandarova Feruza Baxromjon qizi

TDYU tayanch doktoranti

email: feruuzzakh99@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21332915>

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada davlat xaridi shartnomalarida raqobatni cheklovchi bitimlarning fuqarolik-huquqiy oqibatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida raqobatni cheklovchi bitimlar tushunchasi, ularning davlat xaridi sohasidagi ko'rinishlari, bunday bitimlarning haqiqiy emasligi va huquqiy oqibatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston Fuqarolik kodeksi, «Davlat xaridlari to'g'risida»gi Qonun hamda xalqaro standartlar asosida tegishli huquqiy mexanizmlar tahlil etiladi. Xulosada raqobat muhitini mustahkamlash va davlat xaridlari sohasida qonun ustuvorligini ta'minlash bo'yicha ilmiy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: raqobatni cheklovchi bitim, davlat xaridi shartnomasi, haqiqiy emas bitim, kartel kelishuv, fuqarolik-huquqiy javobgarlik.

O'zbekiston Respublikasining «Davlat xaridlari to'g'risida»gi Qonuniga binoan davlat xaridlari to'g'risidagi shartnoma deb davlat buyurtmachisi va davlat xaridlarining ijrochisi o'rtasidagi davlat xaridlari bo'yicha huquqlar va majburiyatlarni belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi kelishuvga aytiladi. Mazkur shartnomalar raqobat tamoyillari asosida tuziladi. Raqobat nafaqat narxlarni pasaytiradi, balki sifatni yaxshilaydi va davlat resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Biroq, amaliyotda ishtirokchilar o'rtasida turli shakldagi kelishuvlar kartel bitimlar, narxlarni belgilash sxemalari va tender manipulyatsiyalari kabi raqobatga qarshi harakatlar tez-tez kuzatilmoqda.

O'zbekistonda 2021-yilda qabul qilingan «Davlat xaridlari to'g'risida»gi Qonun davlat xaridlari sohasida muhim islohotlar bosqichini boshladi. Shunga qaramay, ushbu qonunda raqobatni cheklovchi bitimlarning fuqarolik-huquqiy oqibatlarini tartibga soluvchi normalar yetarlicha ishlanmagan bo'lib qolmoqda. Bu esa nazariy va amaliy jihatdan muhim muammo sifatida ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Raqobatni cheklovchi bitimlar – bu iqtisodiy yurisdiksiyada raqobat muhitini ataylab buzish maqsadida ikki yoki undan ortiq subyektlar o'rtasida tuzilgan yashirin yoki ochiq kelishuvlar hisoblanadi. Davlat xaridi sohasida bunday bitimlarning asosiy turlari quyidagilardan iborat: birinchisi, narx belgilash kartellari; ikkinchisi, bozorni bo'lish kelishuvlari - turli hududlar yoki sohalarda xaridlarda navbatma-navbat g'alaba qozonish; uchinchisi, taklif qo'yish sxemalari - g'olibni oldindan belgilash maqsadida soxta raqobat ko'rsatish; to'rtinchisi, muayyan ishtirokchilarni bekor qilish maqsadida tovar yoki xizmatlarning texnik talablarni murakkablashtirish.

OECD 2025-yilgi «Tenderlarda raqobatga qarshi harakatlarni aniqlash» bo'yicha qo'llanmasida keltirilishicha, raqobatga qarshi kelishuvlar davlat xaridlari xarajatlarini o'rtacha 20-30 foizga oshirishi mumkin¹. 2025-yilda O'zbekiston Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi tomonidan davlat buyurtmachilari tomonidan o'tkazilgan jami boshlang'ich qiymati 18,8 trln. so'm bo'lgan 23 001 ta davlat

¹ OECD. OECD Guidelines for Fighting Bid Rigging in Public Procurement (2025 Update). Paris : OECD Publishing, 2025. 32 p. DOI: 10.1787/cbe05a56-en. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-guidelines-for-fighting-bid-rigging-in-public-procurement-2025-update_cbe05a56-en.html

xaridlari bo'yicha o'tkazilgan tahlillar natijasida buyurtmachilar tomonidan 16 135 ta (70,1 %) savdolar jarayonida 28 304 ta raqobatga zid harakatlar aniqlangan hamda vakolat doirasida 935 ta ish qo'zg'atilgan, 714 ta mansabdor shaxslar ma'muriy javobgarlikka tortilgan, 351 ta xaridlar bo'yicha kamchiliklar buyurtmachilar tomonidan ixtiyoriy bartaraf etilishiga erishilgan. Bu statistika muammoning amaliy ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi².

“Davlat xaridlari to'g'risida”gi Qonunning 10-moddasi davlat xaridlarining asosiy tamoyillari sifatida raqobat va xolislikni mustahkamlaydi. Shunga muvofiq, raqobatni cheklovchi bitimlar ushbu fundamental tamoyillarni bevosita buzadi.

Fuqarolik huquqida raqobatni cheklovchi bitimlarning haqiqiy emasligi bir necha mustaqil asoslarga ko'ra e'tirof etilishi mumkin. O'zbekiston Fuqarolik kodeksining 114-moddasi bo'yicha qonun talablariga zid keluvchi bitimlar haqiqiy emas deb topiladi. Bu umumiy qoida raqobatni cheklovchi bitimlar uchun to'g'ridan-to'g'ri qo'llaniladi, chunki bunday kelishuvlar raqobat to'g'risidagi qonunchilikni ochiqdan-ochiq buzadi.

Fuqarolik kodeksining 116-moddasi ommaviy tartibga zid bitimlarni haqiqiy emas deb belgilaydi. Davlat xaridlarida raqobat printsipli nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va huquqiy jihatdan ommaviy tartibning tarkibiy elementi hisoblanadi. Tender manipulyatsiyasi davlat budjetiga zarar yetkazadi va fuqarolarning budjet mablag'laridan samarali foydalanish huquqini buzadi — bu ommaviy manfaatga bevosita tahdid.

Kodeksning 124-moddasi qalbaki va ko'zbo'yamachilik uchun tuzilgan bitimning va 123-moddasi Aldash, zo'rlik, qo'rqitish, bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda kelishishi yoki og'ir holatlar yuz berishi ta'sirida tuzilgan bitimlarni ham haqiqiy emas deb e'tirof etadi. Xarid jarayonidagi kelishuvlar ko'pincha ushbu belgilarni o'z ichiga oladi: xarid buyurtmachisi yolg'on raqobat mavjudligiga ishontiradi. Bu holat ham qalbaki, ham aldov asoslarini bir vaqtda qamrab olishi mumkin.

Qiyosiy tahlil nuqtai nazaridan, Qozog'iston Respublikasining 2024-yilda qabul qilingan 106-VIII-son «Davlat xaridi to'g'risida»gi Qonunining 51-moddasi raqobatga qarshi kelishuvlar uchun shartnomaning haqiqiy emasligi va zarar uchun to'liq javobgarlikni alohida asosda mustahkamlagan³. Davlat xaridlari to'g'risidagi UNCITRAL Model Qonunining 64-69-moddalari esa protsessual usullarni nazarda tutib, xarid jarayonini buzgan ishtirokchilarni disqualifikatsiya qilish mexanizmini belgilaydi⁴. O'zbekiston qonunchiligi bu jihatda hali yetarlicha muayyanlashtirilmagan.

Raqobatni cheklovchi bitimlarning haqiqiy emasligi e'tirof etilganda bir qancha fuqarolik-huquqiy oqibatlar yuzaga keladi. Birinchi oqibat — restitusiya, ya'ni tomonlarni dastlabki holatiga qaytarish. Fuqarolik kodeksining 114-moddasiga muvofiq, haqiqiy emas bitim bo'yicha olgan narsalari qaytariladi. Ammo davlat xaridlarida bu qoida murakkablashadi: bajarilgan ish yoki ko'rsatilgan xizmatni fizik jihatdan qaytarish ko'pincha mumkin emas, shu sababli narsaning qiymati pul shaklida qaytarilishi lozim.

² O'zbekiston Respublikasi Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi. Qo'mita hisobotlari [Elektron resurs]. – URL: <https://raqobat.gov.uz/uz/qomita-hisobotlari/>

³ Qozog'iston Respublikasining 2024-yil 1-iyuldagi 106-VIII-son "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonuni [Elektron resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106>

⁴ Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi (UNCITRAL). Davlat xaridlari to'g'risidagi Namunaviy qonun (UNCITRAL Model Law on Public Procurement) [Elektron resurs]. – Qabul qilingan: 2011-yil 1-iyul. – URL: https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modellaw/public_procurement

Ikkinchi oqibat — zarar uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik. Fuqarolik kodeksi asosan zarar ko'rgan davlat buyurtmachisi (vakil organ orqali) yetkazilgan zararni to'latishni talab qilishga haqli. Zararga, birinchi navbatda, raqobatli sharoitda to'lanishi mumkin bo'lgan narx bilan haqiqatda to'langan narx o'rtasidagi farq kiritiladi. Bundan tashqari, yetkazilgan bevosita zarar va foyda yo'qotishlar ham qoplanishi mumkin.

Uchinchi oqibat — chetlashtirish va taqiqlar. O'RQ-684-son Qonunning 48-moddasi insofsiz yetkazib beruvchilar ro'yxatini yuritish mexanizmini belgilagan.

To'rtinchi oqibat — shartnomani bekor qilish yoki o'zgartirish. Fuqarolik kodeksining 382-moddasi muhim buzilishlar bo'lganda shartnomani sudda bekor qilish imkonini beradi. Raqobatni cheklovchi bitimlar natijasida tuzilgan davlat xaridi shartnomasi bu asosda bekor qilinishi mumkin. Biroq bu yerda yana bir muammo yuzaga keladi: qisman bajarilgan shartnomani bekor qilish ijtimoiy zararga olib kelishi mumkin (masalan, qurilish ishlari yoki dori-darmon yetkazib berish bo'yicha shartnomalar).

O'zbekiston qonunchiligi tahlili bir qancha huquqiy bo'shliqlarni ko'rsatadi. Birinchidan, O'RQ -684-son Qonunida raqobatni cheklovchi bitimlarning fuqarolik-huquqiy oqibatlari alohida qoida sifatida mustahkamlanmagan. Bu jihat faqat umumiy fuqarolik qonunchiligiga tayanib tartibga solinadi. Ikkinchidan, narx oshirish natijasida yetkazilgan zararni hisoblash metodologiyasi yo'q: sud amaliyotida bu masala aniq standart asosida emas, expert xulosalariga ko'ra hal etiladi. Uchinchidan, raqobatga qarshi harakatlar uchun kollektiv talablar mexanizmi qonunda tartibga solinmagan.

Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagi normativ takliflar ilgari suriladi:

birinchi taklif — O'RQ-684-son Qonuniga raqobatni cheklovchi bitimlar uchun maxsus haqiqiy emasligi asosi va narx oshirish zararini hisoblash metodologiyasini belgilovchi modda kiritish;

ikkinchi taklif — davlat xaridlari sohasidagi zararni isbotlash yengillashtirilishi lozim;

Davlat xaridi shartnomalarida raqobatni cheklovchi bitimlar — bu nafaqat iqtisodiy, balki fuqarolik-huquqiy jihatdan ham jiddiy huquqvuzarlik hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, davlat xaridlari sohasidagi raqobat muhitini ta'minlash — bu faqat raqobat huquqining emas, balki fuqarolik huquqining ham bevosita vazifasidir. Ikki soha o'rtasida muvofiqlashtirilgan huquqiy mexanizmlar yaratish O'zbekistonda davlat xaridlari tizimini yanada samarali va adolatli qilishning kafolati bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ulkan ilmiy tadqiqot va normativ islohotlarni talab etadigan dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi: 1996-yil 29-avgustda qabul qilingan (1997-yil 1-martdan kuchga kirgan) [Elektron resurs]. – URL: <https://lex.uz/docs/111189>
2. O'zbekiston Respublikasining «Davlat xaridlari to'g'risida»gi 2022-yil 22-apreldagi O'RQ-684-son Qonuni [Elektron resurs]. – URL: <https://lex.uz/docs/5995899>
3. O'zbekiston Respublikasining «Raqobat to'g'risida»gi 2023-yil 3-iyuldagi O'RQ-850-son Qonuni [Elektron resurs]. – URL: <https://lex.uz/docs/6518381>
4. Qozog'iston Respublikasining 2024-yil 1-iyuldagi 106-VIII-son «Davlat xaridlari to'g'risida»gi Qonuni [Elektron resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106>
5. United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). UNCITRAL Model Law on Public Procurement [Elektron resurs]. 2011. URL:

https://uncitral.un.org/en/texts/procurement/modellaw/public_procurement

6. OECD Guidelines for Fighting Bid Rigging in Public Procurement (2025 Update). Paris : OECD Publishing, 2025. 32 p. DOI: 10.1787/cbe05a56-en. URL:

https://www.oecd.org/en/publications/oecd-guidelines-for-fighting-bid-rigging-in-public-procurement-2025-update_cbe05a56-en.html

7. O'zbekiston Respublikasi Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi. Qo'mita hisobotlari [Elektron resurs]. – URL: <https://raqobat.gov.uz/uz/qomita-hisobotlari/>

8. O'zbekiston Respublikasi Davlat xaridlari elektron tizimi [Elektron resurs]. – URL: <https://xarid.uz>